

3. Галаган І.С. Право обвинуваченого на захист в радянському кримінальному процесі: дис. канд. юрид. наук. – К., 1956. – 297 с.
4. Гошуляк В. В. Історичний нарис розвитку російської адвокатури як інституту, затребуваного громадянським суспільством // Право і політика. - 2004. - № 4. - С. 103
5. Гусева В.П. Інститут захисту в кримінальному процесі УСРР у 1917 – 1921 роках // Часопис Академії адвокатури України, 2010. - №2. – С. 10-12.
6. Кодинцев А.Я. Теорія і історія радянської адвокатури 30-50-х років в працях радянських, російських і закордонних вчених // Адвокат: Щоміс. інформ.-аналіт. журн. про практ. заст. законодавства., 2008. - № 11. – С. 105-112.
7. Купрішин В.Ф., Суслю Д.С. На сторожі прав трудящих та інтересів держави (Про історію створення, організацію і діяльність адвокатури УРСР). – К.: Політвидав України, 1973. – 190 с.
8. Мішина Т.Г. Моральні принципи в діяльності радянською адвокатурою як основоположні начала адвокатської діяльності // Адвокатська практика: Науково-практ. і інформ. видання, 2010. - №3. – С. 42-46.
9. Музиченко П.П. Історія держави та права України : навч. посібник / П.П. Музиченко; [6-те вид., перероб. і доп.]. - К.: Знання, 2007. - 471 с.
10. Синєкий О.В. Адвокатура як інститут правової допомоги і захисту: проблеми становлення і перспективи розвитку. Монографія / - Запоріжжя: Вид-цтво ЗНУ, 2007. - 432 с.
11. Хаскі Юджин. Російські адвокати і Радянська держава: Походження і розвиток радянської адвокатури 1917-1939 / Юджин Хаскі; [пер. з англ. Т. Морщакова]. - М.: РАН, Ун-т д-ви і права, 1993. - 183 с.

УДК 346.2

Ієрусалімова І. О., к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права Київського Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Становлення в Україні інституту права громадян на звернення: історико-правові аспекти

В даній науковій статті здійснено історіографію становлення в Україні інституту права громадян на звернення. На основі аналізу історичного досвіду становлення права громадян на звернення визначено головні історичні етапи даного процесу. Виділено та розкрито особливості забезпечення права громадян на звернення.

Ключові слова: право громадян на звернення, громадянин України, Конституція України, обов'язок держави, публічне адміністрування.

В данной научной статье осуществлена историография становления в Украине института права граждан на обращения. На основе анализа исторического опыта становления права граждан на обращения определены главные исторические этапы данного процесса. Выделены и раскрыты особенности обеспечения права граждан на обращения.

Ключевые слова: право граждан на обращения, гражданин Украины, Конституция Украины, обязанность государства, публичное администрирование.

In this article the scientific historiography formation in Ukraine institute right to appeal. Based on the analysis of the historical experience of becoming right to appeal outlines the main historical stages of the process. Highlight the features and ensure citizens' rights to appeal.

Keywords: citizens' right to appeal, a citizen of Ukraine, the Constitution of Ukraine, the duty of the state, public administration.

Постановка проблеми. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). Тому у визначенні змісту суб'єктивного права громадян необхідно підкреслити належну поведінку зобов'язаного суб'єкта управління. Одним з суб'єктивних прав громадянина є закріплене в Конституції України — право на звернення.

Стан дослідження. Питання розгляду і вирішення звернень громадян були розглянуті в роботах таких науковців радянського періоду як В.М. Горшеньов, О.П. Ємельяненко, О.С. Загребельний, М.Д. Загряцков, М.М. Козакевич, О.Є. Луньов, В.І. Попов, В.І. Ремньов, Н.Г. Саліщева, С.С. Студенікіна, Ц.А. Ямпольська. В Україні проблемам звернень громадян до органів місцевого самоврядування до останнього часу не приділялося належної уваги. Окремі питання таких звернень досліджували у своїх роботах В.Б. Авер'янов, Н.В. Александрова, В.І. Антипов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.К. Залюбовська, Р.А. Калужний, С.П. Кисіль, В.К. Колпаков, В.Г. Перепелюк, В.І. Полюхович, М.М. Тищенко, В. І. Шишкін та інші, але переважно з позиції засобу забезпечення законності в діяльності органів державного управління.

Виклад основного матеріалу. Визначити сутність та належним чином розкрити зміст того чи іншого правового явища неможливо без вивчення передумов його виникнення і подальшого генезису. Тому з метою забезпечення повного та всебічного дослідження права громадян на звернення необхідно звернутися до історії його виникнення та розвитку.

Історію виникнення та розвитку права громадян на звернення логічніше за все розглядати в тісному зв'язку держави, органів місцевого самоврядування та об'єктивного права. Історико-правовий аналіз права громадян на звернення та аналіз його змісту і форми у різні історичні періоди дозволить більш точно розкрити сутність даного правового явища.

Зародки права громадян на звернення слід віднести до періоду становлення Київської Русі. В ті часи центром східнослов'янських племен стало плем'я полян з центром у Києві. Нестор пояснював це особливим стратегічним розташуванням, оскільки поляни жили осібно по горах сих, і був шлях із варягів у греки; і од греків по Дністру. Стосовно їх суспільного устрою, літописець відмічав той факт, що поляни жили осібно і володіли родами своїми і жили кожен з родом своїм, на своїх місцях, і володів кожен родом своїм [1, с.7-8].

Правову основу діяльності Київської Русі початку XI століття становила «Руська правда» (1036 — 37 рр.) — перший писаний кодифікований акт руського феодального права. Вона у багатьох аспектах вигідно відрізнялася своїм відносним гуманізмом і юридичною технікою від аналогічних європейських «варварських правд». Цим кодифікованим актом врегульовувався широкий спектр суспільних відносин, зокрема, правовий статус особи, її права та обов'язки, різноманітні правові механізми захисту життя, честі й гідності особи, обмеження, а згодом заборона кривавої помсти, відсутність смертної кари тощо [2, с. 8-9].

Формування політичної влади в давньоруському суспільстві здійснювалось у перехідний період від первісної землеробської общини. Досліджуючи природу права на звернення до органів влади у ці часи, необхідно зазначити, що дане право стало одним з перших прав людини, і з'являється у нього безпосередньо з виникненням держави. Історично першою формою звернення були народні збори, сходи - віче, на

яких жителі певної території вирішували найважливіші питання суспільного життя. «Русское вече, вовсе не было воплощением хаоса. Оно собиралось регулярно, в определенные часы (гудел колокол - долго, пока не приходило все мужское население, даже из округи). Правовые полномочия вече были громадними: оно вершило суд, принимало законы, назначало для избрания князя и т.д.» [3, с. 8]. Свої думки люди висловлювали за допомогою «фізичної» участі у народних зборах, на яких спільно приймалися найважливіші рішення державного управління та суспільного життя. Управління здійснювалося виборними або призначеними князями під контролем суспільства [4, с. 49-50]. З цього приводу доречним є висловлювання Б. М. Чичеріна, який зазначав, що поки народ знаходиться в стані ще дитячому, в ньому переважає почуття спільності, все зливається в байдужу масу, яка поглинає в собі неподільні істоти. Тільки помалу, при внутрішньому розвитку суспільства, побуту .. з цієї маси виділяються особистості, які приходять до усвідомлення своєї особливості та своїх приватних інтересів, починають висувати свої окремі вимоги [5, с. 4-5].

На основі звичаєвого права після утворення давньоукраїнським народом Київської Русі почала розвиватися регіональна, міська і сільська форми самоврядування. Регіональне самоврядування було представлене інститутом вічових зборів (або «віче»), які проводилися на території окремих князівств. Вперше про «віче» як орган прямого народовладдя, що функціонував у вигляді зборів громадян старшого міста землі і розглядав та виносив ухвали в справах, що стосувалися життя міста, згадується в «Повісті минулих літ» Нестора Літописця [6, с.194].

Таким чином, можна дійти висновку, що поступово з виникненням у людини своїх інтересів, йому стають необхідні і правові способи захисту цих інтересів як від інших осіб, так і від владних суб'єктів. Одним із способів такого захисту стало право на звернення до місцевої влади. Таким чином, відповідно до розвитку суспільства і держави, зростали приватні та публічні інтереси людини і громадянина, у зв'язку з чим, виникла необхідність створення ефективного засобу їх захисту.

Зміст права на звернення до органів публічної влади як способу захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, а також прав, свобод і законних інтересів інших осіб, визначило форму її вираження у праві на «челобитие».

Отже, в умовах формування правової системи держави говорити навіть про нормативні зародки інституту звернень дуже складно. Українські землі перебували у складі інших, більш потужних та розвинутих держав того часу. Місцеве самоврядування тільки починало поширюватись, але його основне призначення — служіння жителям міста — не реалізовувалось. Проте, слід неодмінно відзначити, що досить тривалий час найбільший розвиток отримала така складова частина права громадян на звернення як право адміністративної скарги, проте свого правового закріплення, а також процедур її розгляду вона не мала. Таким чином, початковий етап формування права громадян на звернення до органів місцевого самоврядування характеризується правовою несформованістю цього інституту права та охоплює період часу від утворення Київської Русі (IX століття) до XV століття.

Наступним періодом розвитку права громадян на звернення до органів публічної влади став період з кінця XVI до середини XVII століття, який характеризується появою перших правових актів, що закріплювали право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування і регулювали порядок подання та розгляду різного роду звернень. В Україні цей період пов'язується із Визвольною війною та пануванням на українських землях запорізьких козаків.

В роки Визвольної війни в Україні формується своєрідна правова система. Хоча гетьман своїми універсалами неодноразово і підтверджував дію Статуту 1588 р. та магдебурзького права на визволеній території, фактично вони тут майже не застосовувалися. Так, магдебурзьке право діяло тільки у великих містах (Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин), а норми III Статуту повернулися в правову систему після приєднання України до Московської держави. Повністю були скасовані правові норми, прийняті органами польської влади: «Устава на волоки» 1557 р., ординація козакам 1638 р., королівські і сеймові конституції тощо.

Розглядуваний період становлення права на звернення є однією з найяскравіших сторінок в історії нашої держави. У цей час Україна позбавилася іноземного соціального та правового впливу, відродилася українська державність, організуючою силою якої було козацтво, яке наділялось значним колом нормативно закріплених прав щодо подання звернень, а також інституцій, що їх розглядали. Подальші зміни системи місцевого самоврядування за епохи повновладдя російського царизму на українських землях гальмували розвиток самоврядних процесів.

Вагомим моментом правового закріплення права на звернення в Російській імперії, а згодом і України став Судебник 1497 р., який регулював реалізацію права на подачу чолобитною, в тому числі і самому государю. Він містив зразок подання та розгляду звернень [7, с. 54-55]. Цей правовий акт наділяв правом звертатися до органів влади, в тому числі і холопів (які до цього часу такого права не мали), передбачав стягування мита за звернення, що було свого роду обмеженням даного права.

В кінці XVIII століття право на звернення мало диференційований характер і залежало від того, до якого стану в суспільстві належала особа, яка прагнула від держави захисту своїх прав. Провідним станом виступало дворянство. Саме від цієї категорії людей надходило найбільше звернень. Ці звернення не могли суперечити законам. У свою чергу інші стани також могли звертатися зі зверненнями (переважно скаргами), але гарантії їх захисту в цьому випадку були зовсім іншого змісту.

Початок закріпленню права на звернення (а мова переважно йшла про скаргу) в радянській державі було покладено вже в листопаді 1918 р. Так, в Постанові VI всеросійського надзвичайного з'їзду Рад «Про точне дотримання законів» було закріплено «право кожного громадянина республіки оскаржити дії будь-якої посадової особи».

Згодом, право на скаргу в СРСР регламентувалося низкою правових актів, основними з них були: Постанова ЦВК СРСР від 14 грудня 1935 року «Про стан справ з розгляду скарг трудящих» і затверджена РНК СРСР Постанова Комісії радянського контролю при РНК Союзу РСР «Про розгляд скарг трудящих» від 30 травня 1936 р. Правила, запроваджені цим документом, діяли понад 30 років, та й потім постійно копіювалися в численних інструкціях з діловодства та роботи із зверненнями громадян в різних міністерствах і відомствах як Союзу, так і союзних республік [8, с. 14]. Необхідно звернути увагу на те, що в цих нормативних актах (як і в попередніх) не застосовувалося поняття «звернення». Його замінювало поняття «скарга».

З 7 жовтня 1977 право на звернення стало конституційним правом радянських громадян. Ст. 49 Конституції СРСР сформулювала це право досить цікаво: «Кожен громадянин СРСР має право вносити в державні органи та громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в роботі».

З проголошенням незалежності України виникла потреба формування нової системи органів влади, а також органам місцевого самоврядування, що формувались. Повноваження по розгляді звернень громадян перейшли їх компетенції.

На сучасному етапі реалізацією права на звернення є частина предмету адміністративне право, що забезпечує порядок оскарження неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Цебто воно дозволяє людині та громадянину поновити порушені раніше права. Причому, вони це можуть зробити як через систему оскарження в органах виконавчої влади, так і використовуючи можливості надані в ст. 55 Конституції України, та на її реалізацію прийняті норми адміністративного права, які регулюють порядок подання звернення до адміністративного суду.

Діяльність із забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина пов'язується із багатоманітними функціями держави, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, націленими на створення умов для нормального життя та діяльності громадян України, попередження протиправних дій, порушення прав, свобод і інтересів особи, ліквідацію негативних наслідків у випадку можливого правопорушення. Саме тому більшість авторів, які висвітлювали проблему адміністративно-правового забезпечення прав людини та громадянина і їх захисту, відносять усю систему правового регулювання управлінських відносин, де поряд з іншими суб'єктами є громадяни, до засобів забезпечення цих прав. Учасники круглого столу, присвяченого адміністративній реформі в Україні, який відбувся 17 квітня 2002 року, у зверненні до Верховної Ради України підкреслили: "Суспільство очікує, що адміністративна реформа повинна проводитися в інтересах громадян України, і служіння їм має бути пріоритетним завданням виконавчої влади та місцевого самоврядування.

З метою найповнішої реалізації права громадян звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб, відповідно до їх функціональних обов'язків, із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів відповідно до норми Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р., встановлюють, що дані суб'єкти повинні забезпечити необхідні умови для здійснення наданого та гарантованого громадянам права звертатися з пропозиціями, заявами та скаргами у письмовій та усній формі [9]. Аналогічну роль виконують норми, які встановлені з метою регулювання забезпечення реалізації права на освіту [10], соціального захисту населення, захисту честі та гідності громадян України, недоторканності їх особи, прав та інтересів громадян, в сфері фізичної культури, спорту, туризму та інших прав і свобод.

Висновок. Таким чином, на нашу думку, залежно від історичних подій, становлення та розвиток інституту права на звернення можна поділити на наступні періоди: 1) період Київської Русі; 2) новітній період; 3) революційний період; 4) радянський період; 5) сучасний період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Повість врем'яних літ. Літопис (за Ипатським списком). К: Рад. письмен., 1990. 558 с.
2. Історія держави і права України: [хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів]. К.: Вентурі, 1996. 224 с.
3. Петров В. «А на думу сходиша на вече демократическое самоуправление в средневековой Руси» / В. Петров // Юридический вестник. 2001. №9. С. 8-15.
4. Беляев И.Д. История русского законодательства: [учебник для вузов] / И. Д. Беляев. СП (б): Лань, 1999. 640 с.

5. Чичерин Б.Н. Опыты по истории русского права / Б. Н. Чичерин. М., 1858. 389 с.
6. Повесть временных лет / Д. С. Лихачев. СПб.: Наука, 1999. 668 с.
7. Российское законодательство X–XX вв.: в 9-ти томах. М.: Юрид. лит., 1984–1994. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / Отв. ред. тома А. Д. Горский / Под общ. ред. О. И. Чистякова. 1985. – 520 с.
8. Миронов М. А. Власть и народ: обратная связь / М. А. Миронов. М: Юрид. лит., 2006. 384 с.
9. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
10. Про освіту : Закон України від 23 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 84.

УДК 34 (094) 340.13

Піх Ю. А., аспірантка кафедри теорії
держави і права ЛьвДУВС

Характерні риси сучасних релігійних правових систем

У статті здійснюється аналіз розвитку та сучасного стану релігійних правових систем. Розглянуто особливості індуської, індійської, юдейської та мусульманської правових систем. Прослідковується їхній вплив на формування держави та права.

Ключові слова: індійське право, індуське право, юдейське право, мусульманське право, правова система.

В статті проводиться аналіз розвитку і сучасного стану релігійних правових систем. Рассмотрены особенности индусской, индийской, иудейской и мусульманской правовых систем. Прослеживается их влияние на формирование государства и права.

Ключевые слова: индийское право, индусское право, иудейское право, мусульманское право, правовая система.

The article analyzes the development and current state of religious legal systems. The features of the Hindu, Indian, Jewish and Muslim legal systems. It traces their influence on the formation of the state and law.

Keywords: Indian law, Hindu law, Jewish law, Islamic law, the legal system.

Вступ. Стан розвитку суспільства залежить від того, до якої правової системи (сім'ї, групи) належить країна. Доволі показовими у цьому плані є країни Азії, які належать до чотирьох різних систем: далекосхідної, індійської, індуської та мусульманської.

Сьогодні Україна переживає перехідний період від авторитарно- тоталітарного суспільного устрою до демократичної правової держави. Цей перехід відбувається поетапно. Перший етап - фундаментальна зміна установлених політичних та економічних структур. Другий - розвиток і закріплення демократичних процесів, зміцнення економічних інститутів. Третій етап - політична консолідація як невідмінна умова економічного піднесення, утвердження принципів правової держави, становлення інститутів громадянського суспільства [2, с. 19].

Хоча українське право належить до континентальної правової системи, вивчення характерних рис правових систем близькосхідних та східних країн та їхнього впливу на розвиток суспільства у цих країнах є актуальним, адже зазначений регіон має